

Постановка проблеми у загальному вигляді. Сучасні процеси державного розвитку мають в своїй основі історичні передумови становлення і розвитку Української державності на різних етапах. Історія державотворення та особливо розвитку місцевої влади є важливим чинником для формування сучасного бачення та усвідомлення необхідності процесу реформування місцевої влади в Україні. Демократичний розвиток, загальне тяжіння до західної демократії в Україні є закономірним процесом, який цілком можливо пояснити особливостями державного ладу, розвитком місцевого самоврядування в різні часи. Екзистенційний вибір української нації спрямований на розбудову демократичної, правової та процвітаючої держави.

Дослідження правових та організаційних основ здійснення місцевої та державної влади на різних етапах історії є важливим для розуміння витоків сучасних демократичних процесів в Україні. Організація місцевого самоврядування відображає історичні традиції, культуру та ментальність, умови розвитку територіальних громад. Історичні основи розвитку місцевого самоврядування на території України дозволяють стверджувати про приналежність та тяжіння України до демократичного, Європейського політико-правового простору.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У процесі теоретичного обґрунтування проблеми ми звертаємось до наукових праць вітчизняних вчених, які висвітлюють політико-правовий устрій у різні історичні періоди державного розвитку України, зокрема: Гошко Т. Д., Майкут Х. В., Мишко Д. І., Забзалюк О. В., Євтушенко О. Н., Лушагіна Т., Бойко О. Д., Зайцева І. О., Ткаченко А., Тараненко М. Г., Забзалюк О. В., Кравець Т. Є., Шибаніц Д. М., Чорна К. П., Клімова Г. П., Іванов В. М.

Формування цілей статті (постановка завдання). Метою статті є обґрунтування та висвітлення історичних коренів демократичних засад та процесу децентралізації в Україні, через дослідження історичних, правових та суспільно-політичних засад української державності на історичних етапах різних державно-

політичних утворень. Відповідно завданнями дослідження є: визначити демократичні політико-правові засади і витоки громадівського самоврядування в різні історичні періоди на території сучасної України, від часів античних полісів на півдні України, Київської Русі, часів Великого князівства Литовського, Запорізької Січі, дослідити особливості перебування українських земель у складі Австро-Угорщини, централізації у Російській імперії та тоталітарного радянського періоду, здійснити аналіз впливу магдебурзького права на формування місцевого самоврядування в містах України, розкрити сутність та значення визначних правових джерел, до яких належать Литовські статuti, Конституція Пилипа Орлика.

Виклад основного матеріалу дослідження. У зв'язку з відходом України від радянської системи державного управління, обранням європейського вектору розвитку, виникає необхідність наближення національної системи державного управління до Європейського адміністративного, правового та політичного простору. Наразі, розвиток українських громад є важливою рушійною силою економічного зростання на місцевому рівні та однією з основ загальнодержавного розвитку.

Історія становлення і розвитку місцевого самоврядування сягає громадівського та племінного самоврядування в період, ще до існування держави [1]. Розвиток місцевого самоврядування заснованого на принципах народовладдя сягає своїм корінням античного періоду. У той час, міста північного причорномор'я, засновані греками у VII – VI ст. до н.е., Ольвія, Тира, Пантикапей, Тірітаку, Фанагорія, Німфей, Херсонес Таврійський, стали першими містами на території сучасної України, побудовані на принципах самоврядування та народовладдя. Народні збори були вищим органом влади, які вирішували всі найважливіші питання внутрішньої та зовнішньої політики. Рада, яка обиралася народними зборами, готувала їх рішення, контролювала діяльність виборчих посадових осіб, а також були виборні колегії – магістратури, які мали виконавчі функції [2].

За часів Київської Русі вже існувало громадівське самоврядування та місцева демократія, основними формами якої були віче, тобто збори дорослого, вільного населення в містах та територіях на якому вирішувалися важливі питання, правила господарювання, місцеві податки [3]. Громада самостійно призначала посадових осіб з питань судочинства, управління, податків, а також обирала віта, який був головою віче. Головуючим на його зборах міг бути князь, у деяких випадках єпископ або тисяцький. Попри те, що віче не мало визначеного порядку скликання, винесення рішень, однак вічові збори давали можливість вільно висловлювати думку кожному громадянину, привести всі міркування до єдиної, загальної думки і винести єдине спільне рішення.

Михайло Драгоманов ототожнює поняття громада та товариство з народом, зазначаючи що народ має складатися з невеликих громад, об'єднаних на основі спільного інтересу і прагнення до колективного вирішення проблеми [23, с. 2]. Отже, громада є формою самоврядування, за якої народ об'єднаний спільними інтересами та має важливе значення для вирішення суспільних питань, а також, як зазначає М. Драгоманов «первинною ланкою організації суспільного життя».

Однак, А. Гурбик, С.Юшков, В. Пашуто, В. Янін вважають, що віча епохи раннього середньовіччя не можна вважати формою широкого народовладдя, оскільки «загальноміські віча X— XIII ст. хоча і збирали інколи більшість горожан, все ж переважно відображали інтереси феодалної знаті». У вічових зборах брали участь усі вільні жителі міста, які мали власне господарство, але при цьому вирішальна роль належала міській феодалній верхівці. Варто зазначити, що вже у той час суб'єктом міського або сільського самоврядування виступала відповідна міська або сільська громада, яка об'єднувала жителів кількох сусідніх сіл, представляла власні інтереси у відносинах з іншими громадами, державною владою та феодалами. Спільна власність членів громади, в тому числі власність на землю, була економічною основою територіального самоврядування того часу.

Органом місцевого самоврядування була спочатку родова, а потім територіальна сільська громада – верв, яка об'єднувала господарів одного або декількох сіл. Члени верви спільно володіли землею, лісами, угіддями, були пов'язані круговою порукою, а також несли спільну відповідальність за сплату данини та вчинені на території громади злочини. Управління у верві здійснювали «копні» збори. За правління Ярослава Мудрого відбулася децентралізація влади, відповідно до якої кожен член династії Рюриковичів отримував свою реальну частку володінь. Внаслідок цього, статус Великого князя був обмежений до рівня титулизованого глави та виникає конгломерат з різних князівств, між якими не було унормованого старшинства, а існувало лише право сили, що спонукало їх воювати між собою за Київський престол [4, с. 56].

На початку свого утворення Велике князівство Литовське складалося з удільних князівств, очолюваних князями. У межах свого уділу вони зосереджували таку ж владу, яку мав великий князь, але підпорядковувалися йому, як васали сюзеренові. Вже на початку XV ст. відбувся поділ на воєводства та повіти. Воєводи, а також їхні заступники – повітові старости та каштеляни, призначалися великим князем. Вони зосереджували у своїх руках адміністративні, судові та військові повноваження, збирали податки [5, с. 7].

Особливе значення в історії місцевого самоврядування мало Магдебурзьке право, яке поширювалося німецькими колоністами спочатку на Польщу, а далі розповсюдилося на Литву та Русь. У XIII-XVIII ст. магдебурзьке право поширюється територією України і його отримали багато українських міст. Зокрема міста Закарпаття: Хуст, Вишкове, Тячів користувались ним із 1329 р. Пізніше, магдебурзьке право отримали Володимир Волинський 1324 р., Санок 1339 р., Львів у 1356 р., Кам'янець – Подільський 1374 р., Луцьк 1432 р., Кременець 1439 р., Житомир 1444 р, Київ 1494-1497 рр. Міста лівобережної України отримують магдебурзьке право з XVI - XVII ст. У 1620 р. Стародуб, 1625 р., Ніжин та Полтава 1752 р. [6, 2]. Магдебурзьке право дозволяло жителям міст самим

вирішувати питання судочинства, мита, феодалних повинностей, обрання місцевої влади. В галицьких і волинських містах були організовані самоврядні громади – вїйтїйства, які очолював вїйт, який був виборним головою місцевого суду та керівником місцевого самоврядування. Львів був першим містом, яке повною мірою отримало магдебурзьке право. Магдебурзьке право є збірником законів із «Саксонського Зерцала» і магдебурзького міського шеффенського права.

Магдебурзьке право є середньовічним міським правом, яке частково позбавляло міста від центральної адміністрації або влади феодала [10, с. 4]. Започатковане привілеями 1188 р., які отримало німецьке місто Магдебург від архієпископа – власника міста. Міське врядування середньовічних міст на підставі магдебурзького права було першою формою місцевого самоврядування. Сутність магдебурзького права полягала у звільненні міста від юрисдикції урядової адміністрації феодалів, воєвод, намісників, та надання місту можливості власного «копоративного» самоврядування, шляхом створення органів міської влади [7].

Поштовхом до поширення магдебурзького права стала німецька колонізація східноєвропейських земель. Таким чином, спочатку привілеї отримували переселенці з етнічних німецьких територій, а потім всі жителі міст [8, с. 4]. З утворення Великого князівства Литовського, устрій у більшості містах Литовсько-Руської держави був зорганізований за німецьким – магдебурзьким правом. Жителі міста ставали окремим соціальним станом – міщанством, який мав свої органи самоуправління. Органами місцевого управління були рада – колегія з адміністративних справ, і лава – колегія, у кримінальних справах. На чолі управління міст були вїйти та бургомістри, виконавчі функції здійснювали писарі та шафарі. Однак, привілеї самоуправління магдебурзького права мало лише католицьке населення міст. Причини запровадження магдебурзького права в українських містах лежать, як в політичній, так і в економічній площині. На думку Ісидора Шараневича економічний чинник надання міських магдебурзьких привілеїв

пояснюється прагненням польських королів піднести рівень міщанського розвитку Русі та Польщі до західноєвропейського рівня процвітання [9]. Магдебурзьке право пов'язане з тогочасними політичними процесами. Зокрема міщани здобули певну автономію від держави та правовий захист від феодалів. Центральна влада в особі литовського князя чи польського короля була зацікавлена у розширенні своєї народної підтримки та за рахунок міщанта здійснювати тиск на феодальну аристократію [21, с. 110].

Сам початок здійснення міського самоврядування пов'язаний з різними історичними джерелами, до яких зокрема відносяться: королівські привілеї містам на магдебурзьке право; привілеї для власників приватних міст на магдебурзьке право та королівські грамоти; привілеї окремим особам на війтівство; привілеї в рамках запровадженого самоврядування, які стосувалися взаємовідносин міщан з іншими категоріями міських жителів, а також представниками державного та місцевого управління, церквою; грамоти, що розширювали спектр дарованих міщанам привілеїв.

Здійснення магдебурзького права в Україні мало свої звичаєві особливості. Варто зазначити, що на українських землях застосовувалося не класичне магдебурзьке право, а вже «перероблене» та пристосоване до місцевих умов. Українські міста запозичили нові принципи місцевого управління, але пристосували їх до місцевих умов та особливостей життя. Викорстовувалися праці юристів П.Щербича та В. Троїцького щодо пристосування саксонських правових норм до польських, українського звичаєвого права, правових норм Литовських статутів.

Питання не врегульовані нормами Магдебурзької грамоти врегульовувалися за допомогою звичаїв самоуправління та судочинства, які існували в українських містах ще за часів Київської Русі. Незважаючи на місцеві особливості здійснення магдебурзького права, основні положення залишалися незмінними:

- повноваження, структура та порядок формування органів місцевої влади;
- власне судочинство, порядок обрання суддів;

- адміністративно-територіальні межі міста та межі земельних наділів жителів міста;
- право громадян займатися торгівлею, ремеслами, виробництвом;
- місцеве оподаткування, феодалні повинності та пільги;
- можливість громадян змінювати організацію самоуправління та місцевої влади [8, с. 5].

Магдебурзьке право встановлювало та визначало функції системи органів міського самоврядування, регламентувало діяльність купецьких об'єднань і цехів, регулювало правові сфери торгівлі, опіки, спадкування, покарання за вчинені злочини та ін. Запровадження магдебурзького права мало такі сприятливі наслідки, як захист міського населення від сваволі королівських намісників та великих землевласників, сприяння розвитку ремесла і торгівлі [21, с. 110].

Варто зазначити, що питання запровадження магдебурзького права, його політичні або економічні передумови та як наслідок позитивний або негативний вплив виявляється у думках різних дослідників. В. Антонович та М. Грушевський вважали, що магдебурзьке право було вироблено на чужому історичному ґрунті, а тому не могло бути повністю прийнятим українськими містами.

В. Антонович зазначав, що магдебурзьке право: «носило сліди штучності походження, тої зовнішньої міри, яку воно мало гарантувати». Іван Франко наголошує на політичному аспекті польської колонізації, на що він зазначає: «Нинішня Галичина була вже в польських руках віддавна; цікава річ, що тут поляки, бажаючи цей край зробити польським, почали від того, що накликали на нього німців і понасаджували їх по містах» [9].

Водночас Лев Окиншевич вважав, що запровадження магдебурзького права мало не тільки політичні, а й економічне підґрунтя. Митрофан Довнар-Запольський акцентує увагу на привілеях міст з магдебурзьким правом, зокрема на фіскальних перевагах, використання прибутків для місцевого благоустрою. А. Грицкевич пояснює поширення магдебурзького права як політичними, так і економічними чинниками.

Є підстави вважати, що застосування магдебурзького права на території України за часів Литовсько-Руської держави не мало примусового характеру, оскільки Литовські князі послуговувалися принципом: «Старого не рушимо, нового не вводимо» та відповідало економічному, соціальному становленню і розвитку українських міст. Завдяки застосуванню Магдебурзького права у більшості українських міст відбулося формування сприйняття місцевого самоврядування, характерного для європейської правової свідомості та світосприйняття, вільного від впливу центральної влади, а також формування територіальних громад, сформованих під його впливом.

Магдебурзьке право створило підґрунтя для відносно самостійного розвитку міст. Погоджуємося з думкою сучасної дослідниці магдебурзького права Т. Гошко, що завдяки магдебурзькому праву, українські міста протягом століття перебували у спільному політичному, культурному та правовому середовищі з європейськими містами [9].

Крім того, важливе значення мав розвиток тогочасних джерел права, що сформувало підґрунтя для розвитку місцевого управління, вирішення особистих, майнових, шлюбно-сімейних, церковних питань та судочинства і покарання за злочини. Розвиток правової основи регулювання суспільних відносин на мою думку є важливим кроком для демократизації та місцевого розвитку, і як наслідок формування засад місцевого самоврядування. Зокрема прийняття Литовських статутів означало закріплення прав та привілеїв магнатів та шляхти [12, с. 1]. Литовські статuti є своєрідним поєднанням західних, а також східних правових традицій передусім Київської Русі (рис. 1).

Перший Литовський статут 1529 р., який містив норми різних галузей права, окрім прав та привілеїв шляхти, зазначав, що право є єдиним для всіх та забезпечував окремі права селян в тому числі на землю. Велике значення у ньому мали права та привілеї феодалів у тому числі право на землю та розв'язання спірних питань [11, с. 3].

Рис.1. Характеристика Литовських статутів, як правових джерел та їх значення.

Джерело: складено автором на основі [11]

Другий Литовський статут 1566 р., також забезпечував інтереси привілейованих станів, а саме магнатів та шляхти. При цьому він підвищив роль Сейму щодо загальнодержавних питань. Важливою його частиною був розгляд судових справ та покарання за злочини.

Третій Литовський статут 1588 р., мав особливе правове значення, оскільки проголошував верховенство закону, охорону прав та свобод громадян і встановив обов'язок держави піклуватися про свій народ. Також він містив норми державного права, військові обов'язки шляхти. Третій Литовський статут був першим видрукованим статутом та залишався найважливішим джерелом права ще й за часів Гетьманщини [11, с. 6]. Він визначав правове положення представників всіх верств населення та включав положення цивільно-правового, кримінального та процесуального змісту. Також він сприяв розвитку торгівлі в містах, оскільки визначав єдині загальнодержавні еталони виміру. Окрему увагу було

приділено організації суду та судового провадження, завданням якого було неупереджене розслідування і судовий розгляд справ [24, с. 7].

Одним з основних етапів розвитку демократичних засад та ключовим періодом у розвитку та збереженні ідентичності українського народу і держави є формування козацтва та Запорізької Січі. Виникнення козацтва пов'язане з тогочасною суспільно-політичною кризою, експансією литовсько-польських феодалів, поширенням кріпацтва та агресії Кримського ханства, в результаті чого виникла загроза існуванню українського народу як такого. Внаслідок цього відбувається переселення значної частини людей різних соціальних груп у незаселену степову частину України або «Дике поле» [13]. Ці люди займалися рибальством, полюванням а також здійснювали напади та пограбування на татар. Козацтво було воєнізованим супротивом і рушійною силою національно-визвольної боротьби українського народу. Козаки були вільними воїнами і надавали перевагу життю у постійній небезпеці і обороні ніж кріпацтву та феодальному ярму [14, с. 5].

Разом з тим, суспільний устрій козацької держави був заснований на демократичних засадах. Суспільною організацією козацтва була саме громада. Запорожці були рівними незалежно від національної та станової належності оскільки жили, воювали та гинули разом. Запорожці могли вільно використовувати землю для сільськогосподарських потреб, мали рівні виборчі права, усі рішення приймалися на основі загальної згоди. Громадівська організація життя була викликана перебуванням козаків в умовах боротьби та ворожого оточення, а тому для виживання в таких умовах необхідна була єдність та згуртованість всіх на засадах волі, побратимства і єдності. Головним чином, козацька державність об'єднала людей на морально-психологічній основі, а не на силі державної влади [17, с. 7].

Видатний український гетьман та писар, а також автор першої в Європі Конституції 1710 р. Пилип Орлик зазначав: «козацький народ завжди висловлювався проти автократії». Це підтверджує

вільний дух та демократичні засади суспільного устрою. За формою правління Запорізька Січ була демократичною республікою. Більше того, ще задовго до прогресивних ідей Ш. Монтеск'є, за часів Козацької держави, виокремлювалися елементи традиційного розподілу влади: законодавчу владу уособлювала військова Рада, виконавчу – кошовий отаман, січова військова старшина, судову – військовий суддя, паланочні судді [17, с. 5].

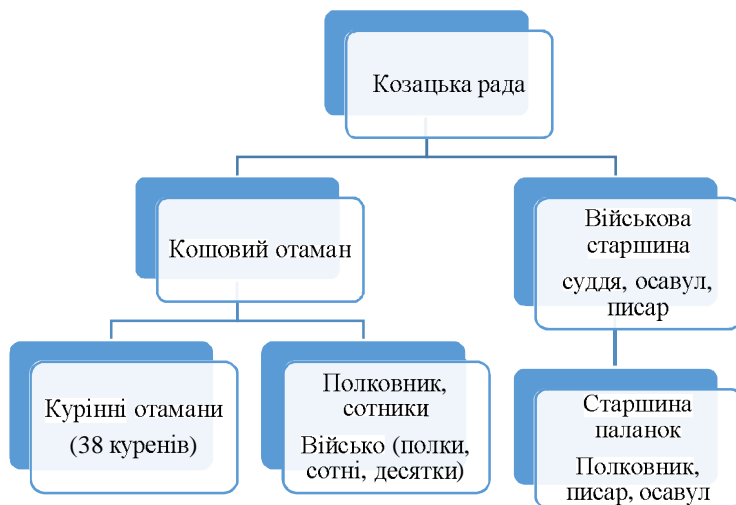

Рис. 2. Органи управління Запорозькою Січчю.

Джерело: складено автором на основі [17]

Військова, або Козацька рада була важливим органом прямої демократії та мала безпосередні законодавчі та адміністративні повноваження, а також вирішувала питання зовнішньої та внутрішньої політики. Кожен запорожець мав право голосу на Раді, у другій половині XVIII ст. скликалися так звані «Чорні Ради» на яких окрім старшини брали участь і рядові козаки [15].

Слід зазначити, що найвизначнішою пам'яткою права та конституціоналізму є конституція Пилипа Орлика 1710 р. Дана конституція має форму вираження договору між гетьманом,

козацькою старшиною та запорожцями. Зокрема вона визначає принципи організації діяльності органів державної влади, розмежування повноважень між органами різних гілок влади, а також принцип стримування та противаг, поєднання їх в єдиний державний устрій. Конституція закріплювала демократичні принципи, зокрема принцип вільних виборів та вільного волевиявлення [16, с. 3].

Також, дана конституція визначала права та обов'язки всіх суспільних станів України та захищала інтереси козацтва, міщан і селянства. Управлінню фінансами було присвячено окрему увагу. Було введено посаду Генерального скарбника, який завідував прибутками при цьому не для власної користі а для загальної необхідності, обмежуючись своєю часткою прибутку. Судова гілка влади була закріплена у конституції, а також, у разі вчинення високопосадовцем злочину проти честі Гетьмана, його розглядав Генеральний суд, при цьому Гетьман не мав права діяти із власної помсти.

Конституція П. Орлика випереджала тогочасні суспільні та політичні погляди, заклала основи суверенної, незалежної держави заснованої на невідчужуваних, природних правах на свободу та самовизначення. Прогресивні ідеї поділу влади, суверенітету, заклали основи для подальшого демократичного розвитку.

Про демократичний характер суспільного устрою Запорізької Січі свідчить також правове регулювання формування органів влади. Джерелом влади було козацтво, діяв принцип рівності козацтва на Січовій Раді [17, с. 4]. Таким чином, обрання кошового отамана відбувалося за встановленим звичаєво-правовим порядком. При цьому, участь у обранні приймали всі козаки, а також кошовий отаман, військовий суддя, військовий писар, військовий обозний, військовий осавул, курінні отамани та військові службовці, які збиралися на майдані першого січня кожного року.

Окрім того, влада кошового отамана була суттєво обмеженою, що свідчить про зародження республіканської, демократичного управління. Так, кошовий отаман щорічно звітував про свою діяльність на військовій раді. Козаки мали право у будь-який час

скликати раду та зажадати дострокового звіту отамана. Строк перебування на посаді був обмежений одним роком [18, с. 5].

Обрання кошового отамана відбувалося шляхом висування кандидата від кожного куреня та спільному обговоренні і суперечках в результаті чого зупинялися на обраному кандидаті. Новий отаман не був авторитарним володарем, а мав пам'ятати про своє походження та зв'язок з громадою [4, с. 162].

За часів Козацької держави система місцевого управління в великих містах була організована за магдебурзьким правом, яке надавалося гетьманськими універсалами та указами царського уряду. При цьому значна кількість міст не використовувало магдебурзьке право, маючи статус ратушних, а також залежали від козацької адміністрації. Деякі міста функціонували на основі зміненого, українського міського права, яке пристосовувало норми магдебурзького права до місцевих умов [4, с. 188].

Провідне значення мало звичаєве козацьке право, яке було сукупністю правових звичаїв, які сформувалися у козацьких суспільних відносинах в XV-XVI ст. Воно встановлювало військово-адміністративну організацію козацтва, основні правила ведення воєнних дій, регламентувало діяльність судів, порядок землекористування, укладення окремих договорів, а також види злочинів і покарання. Через те, що козаки будучи надзвичайно волелюбними, вважали, що писане право може обмежити їх права та вольності. [18, с. 7].

Як відзначали В. А. Смолій і В. С. Степанков, що походження національної політичної системи відбулося на основі традиції козацького самоврядування й політичної культури українського суспільства кінця XVI – першої половини XVII ст. Традиції місцевого самоврядування та політична культура суспільства мали глибоке історичне коріння. Особлива роль віча у антив полягала у вирішенні справ солідарними зусиллями племені, таких як війна, організація воєнних сил, вибір спільного вождя з-поміж племінної старшини [19, с. 2].

У козацький період місцеву владу в містах здійснювали магістратські і ратушні самоврядні органи. Магістрати і ратуші

виконували адміністративні, господарські, фінансові, земельні, торговельні, охоронні повноваження. Водночас локаційними грамотами їм надавалися і судові повноваження [24, с. 5].

Варто відмітити, що Козацька держава мала розвинуті демократичні засади, які цілком відповідали республіканській формі правління. Зокрема у Березневих статтях 1654 р. були закріплені права та вольності: обрання достойних урядників по містах зі своїх людей, у випадку смерті гетьмана, обрання запорожцями з поміж себе гетьмана.

Зважаючи на те, що, скликання Загальних рад та прийняття ними рішень було суттєво складнішим через їх чисельність та непередбачуваність, при цьому відбувалося одноосібне прийняття рішень гетьманом. Проте, Богдан Хмельницький визнавав авторитет владних рішень прийнятих на Загальній військовій раді, на що він у листі до великого коронного гетьмана у березні 1656 р. пояснював:

«Коли за згодою всієї старшини ухвалиться яке рішення, то його порушити нам приватним чином не можна», адже, «у цих краях, якщо що-небудь робиться без спільних і малих рад, то воно звичайно не буває сталим, бо такий порядок Військо обґрунтувало навіть звичаями», що показує протилежність монархічній «підлеглий» режиму влади [19, с. 9].

Отже, виникнення та розвиток Запорозької Січі і козацтва мали надзвичайно важливе значення для відродження української державності. Виникла особлива суспільна організація за якої козаки мали рівні права на користування землею, участь у козацькій раді, виборче право голосу. Запорізька січ мала, по-перше національно-визвольне спрямування з під іноземного гніту та по-друге антифеодалне значення, спрямоване на землеволодіння та торгівельні відносини.

Не можна залишити поза увагою прогресивні для того часу ідеї українського правника та громадсько-політичного діяча В. Старосольського. Зокрема він вважав, що розподіл компетенції та повноважень між центральною та місцевою владою є основою побудови національної федеративної держави. Він розглядав

децентралістський принцип формування держави, а також адміністративну децентралізацію та територіальну автономію [20, с. 7].

Західноукраїнські землі у тому числі Галичина та Буковина наприкінці XVIII ст. знаходилися під владою Австрійської імперії. Революційні процеси, які відбувалися у Європі торкнулися та наклали свій відбиток і на українських землях того часу. Імператор Фердинанд задекларував буржуазно-демократичні свободи і проголосив конституцію. Українська спільнота здобула досвід парламентаризму, коли у 1848 р. у австрійському парламенті було 39 депутатів з яких 27 були селянами [21, с. 233].

Хоча у Галичині та Буковині поряд з адміністративними органами були також органи крайового і місцевого самоврядування, до яких належали: крайові сейми, повітові, міські та сільські ради, однак вони мали дуже обмежену самостійність та займалися тільки господарськими справами. Сейми підпорядковувалися центральній владі, владу на місцях здійснювали державні органи, які контролювали місцеві органи [25, с. 120].

Західноукраїнські землі були окуповані та поділені на окремі адміністративно-територіальні одиниці. Українські землі Галичини та Буковини знаходилися під австрійською частиною – Цислейтанією, у якій частка австрійців становила 35,78 % населення. Закарпаття потрапило до угорської частини – Транслейтанії з відповідною кількістю угорців 45% населення [25 с. 115].

Відтак, національно-визвольний рух до воз'єднання з Наддніпрянською Україною та можливість самовираження, як суверенної нації в той час була пригнічена. Але, незважаючи на дані обставини, проголошена 21 грудня 1867 р. Конституція Австрії надавала Галичині автономію з власним крайовим сеймом строком обрання на шість років. Втім вибори носили соціально-класовий характер, та виборці поділялися на чотири курії залежно від матеріального стану, привілейованого становища. Також, більшість зазначених прав у новій Конституції залишилися тільки на папері та надавала переваги імуцим та шляхетським класам, які складали

переважно поляки. Позитивною перевагою стало право законодавчої ініціативи Галицького крайового сейму, що являло собою крок до федеративних зв'язків між Австро-Угорщиною та Галичиною.

Політика російського царизму мала характер централізації та боротьби з українською автономією через уніфікацію державного управління за допомогою кодифікації права, здійснювану під керівництвом автора плану ліберального устрою Росії М. Сперанського. Основними правовими джерелами того часу є: «Зібрання малоросійських прав» 1807 р., яке упорядковувало цивільно-правові норми, «Екстракт малоросійських прав» 1767 р., який закріплював основи тогочасних суспільних, економічних і політичних відносин. «Права за якими судиться малоросійський народ» 1743 р., є збірником права, містив адміністративні, кримінальні, цивільні, торгові та процесуальні норми, які було розроблено на основі Статуту Великого князівства Литовського 1588 р., Хелмінського міського права та Саксонського зерцала.

Необхідно зазначити, що на українських землях, які перебували у складі Російської імперії до 40-х років XIX ст. продовжувало дію місцеве право, зберегли чинність Литовські статuti та магдебурзьке право. Вже у 1764 році відбувається ліквідація гетьманщини російською імператрицею Катериною II з утворенням нових органів місцевого самоврядування, ліквідація полково-сотенного устрою та запровадження місцевого управління за російським зразком.

У 1775 р. було прийнято нормативний акт «Установи для управління губерній всеросійської імперії», що став правовою основою перебудови місцевого управління російської імперії. Реформування передбачало залучення дворянства до вирішення державних справ, розширення прав органів управління середньої і нижчої ланок.

Адміністративно-територіальними одиницями у період XVIII – початку XIX ст. були губернії, які в свою чергу поділялися на повіти, міста та волості. Губернатор був адміністратором відповідної губернії призначуваним імператором. Головною метою створення губерній для центральної влади було поподаткування і утримання

війська. В окремих регіонах було введено адміністративний устрій генерал-губернаторства, які очолювали генерал-губернатори, що були військово-адміністративними очільниками, наділялися розширеними повноваженнями, підзвітні тільки імператору і Сенату Російської імперії [26].

На початку ХХ ст. відбулося посилення ролі держави та встановлення авторитарних і диктаторських режимів у Європі, у зв'язку з чим демократичні засади та громадянське суспільство були практично повністю обмежені. Радянська система місцевого управління мала централізований характер та являла собою систему рад і їх виконавчих комітетів. Всі ради були органами державної влади на своїй території та одночасно законодавчими органами на місцевому рівні, утворюючи вертикаль, очолювану Верховною радою.

Після розвалу тоталітарних режимів, зокрема комуністичного режиму, почалося відродження громадянського суспільства та демократії, що супроводжується протестом проти одержавлення суспільства, проти надмірної ролі й впливу держави у політичній системі [22, с. 2]. У другій половині ХХ ст. у світі та особливо у післявоєнній Європі почалося поступове відродження демократичних інститутів, активну політичну роль почали грати громадські організації, рухи за права людини, політичні партії та визначні особистості, що заклали основи Європейської інтеграції та повоєнного розвитку, зокрема: Робер Шуман, Франсуа Міттеран, Уїнстон Черчилль.

Відбулася переоцінка цінності людського життя, прав та свобод людини, що відобразилося у прийнятті міжнародно-правових актів, що юридично закріпили права людини, першим з яких є Загальна декларація прав людини 1948 р. Місцеве самоврядування формується на нових основах та набуває істотного значення для розвитку держав, принципи та основні ідеї якого мають вираження у Європейській хартії місцевого самоврядування 1985 р.

Висновки. Аналізуючи історично-правові джерела та державний і політичний устрій, можна зробити висновок про притаманні

Українській державності автономії та свободи. Магдебурзьке право показує початок місцевого врядування заснованого на привілеях та автономії прийняття рішень на місцевому рівні. Виникнення Козацької держави та її державно-правовий устрій показує засади республіканської демократичної республіки, про що свідчать: загальна рівність козаків у обранні Кошового отамана, його зв'язок та підзвітність громаді козаків, демократичні принципи розподілу влади, існуючі привілеї та вольності.

Враховуючи історичні, демократичні, політико-правові корені, цілком логічно, що Україна культурно та ментально тяжіє до Європейського політичного та культурного простору. Від часів античних полісів на території північного причорномор'я, Київської Русі, Великого князвства Литовського, Запорізької Січі українським землям було притаманенне громадівське самоврядування, демократичний характер управління. Впротивагу централізації в російсько-імперському та радянському періодах, в сучасній Україні збереглося прагнення до демократичного, громадівського самоврядування. На історичне становлення місцевого самоврядування значний вплив мали тогочасні правові джерела та особливо магдебурзьке право, яке фактично започаткувало місцеве самоврядування більшої частини українських міст, шляхом надання привілеїв та автономії.

Бажанням більшої частини громадянського суспільства України наразі є демократична, розвинена держава. У зв'язку з цим, шлях побудови держави та місцевого самоврядування на засадах територіального розвитку, децентралізації прийняття рішень та громади, як первинної ланки місцевого самоврядування є історично обґрунтованим процесом розвитку після відходу від тоталітарного радянського режиму. Подальший розвиток порушеної в статті теми вбачається в розгляді сучасного стану розвитку місцевого самоврядування та децентралізації.

Стаття надійшла до редакції: 14.09.23

References

1. Stanovlennya systemy misceвого samovryaduvannya v Ukraini ta yii organizaciyno-funcjonalna structura. [Formation of the system of local self-government in Ukraine and its organizational and functional structure]. (n.d.). www.govforc.com. Retrieved from: <https://www.govforc.com/index.php?id=212> [in Ukrainian].
2. Klimova, G.P. (2004). Misceve samovryaduvannya v Ukraini: istoriya i suchasnist [Local self-government in Ukraine: history and modernity]. *Derzhavne budivnyctvo ta misceve samovryaduvannya – State construction and local self-government*, 8, (pp. 80-89) [in Ukrainian].
3. Istoriya misceвого samovryaduvannya za riznyh chasiv [History of local government at different times]. (n.d.). www.en.gov.ua. Retrieved from: <https://www.en.gov.ua/newdiniy-deny-nformuvannya/storya-msceвого-samovryaduvannya-za-rznih-chasv> [in Ukrainian].
4. Ivanov, V.M. (2007). Istoriya derzhavy i prava Ukrainy [History of the state and law of Ukraine]. Kyiv: MAUP [in Ukrainian].
5. Materialy do lektсий z navchalnoi discipliny «Istoriya Ukrainy» dlya studentiv pershyh kursiv dennoi formy navchannya Akademii praci I socialnyh vidnosyn Federacii profspilok Ukrainy. [Materials for lectures on the subject «History of Ukraine» for first-year full-time students of the Academy of Labor and Social Relations of the Federation of Trade Unions of Ukraine]. (n.d.). textarchive.ru. Retrieved from: <https://textarchive.ru/c-2503938-p2.html> [in Ukrainian].
6. Schebaniz, D.M. (2015). Magdeburzke pravo jak istorychne pidgruntja formuvannya misceвого samovryaduvannya na teritorii Ukrainy [Magdeburg law as a historical basis for the formation of local self-government in Ukraine]. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu. Seriya : Yurydychni nauky – Scientific Bulletin of Kherson State University. Series: Legal sciences*, 3(1), (pp. 70-73) [in Ukrainian].
7. Magdeburzke pravo v istorii Ukrainiskoi derzhavnosti. [Magdeburg law in the history of Ukrainian statehood]. (n.d.). trada.gov.ua. Retrieved from: https://trada.gov.ua/?page_id=3520 [in Ukrainian].
8. Zaiceva, I.O. (2010). Vynyknennya ta rozvytok statutnogo prava v ukraïnskikh mistah istorychnyi aspect [The emergence and development of statutory law in Ukrainian cities: a historical aspect]. *Derzhavne upravlinnia: teoriia ta praktyka – Public administration: theory and practice*, 1. Retrieved from: <http://www.academy.gov.ua/ej/ej11/txts/10ziomia.pdf> [in Ukrainian].

9. Hoshko, T.D. (2002). *Narysy z istorii magdeburzkiego prava v Ukrainy (VI- pochatok VII st.) [Essays on the history of Magdeburg law in Ukraine (VI-early VII century)]*. Lviv Afisha [in Ukrainian].

10. Bojko, H.V., & Kaminska, N.V. (2014). Evolutsija mistseвого ta regionalnogo samovrjaduvannya v umovah rozvytku Europeiskoi demokratsii. Statti ta povidomlennya [The evolution of local and regional self-government in the development of European democracy]. *Arkhivy Ukrainy – Archives of Ukraine*, 4-5, (pp. 73-83). Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ay_2014_4-5_8 [in Ukrainian].

11. Majkut, X.V. (2008). Lytovski statuty ta ih zastosuvannya v Ukraini [Lithuanian statutes and their application in Ukraine]. *Naukovyi visnyk Lvivskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav – Scientific Bulletin of the Lviv State University of Internal Affairs*, 2, (pp. 1-9). Retrieved from: https://www.lvduvs.edu.ua/documents_pdf/visnyky/nvsy/02_2008/08mkvzvzvu.pdf [in Ukrainian].

12. Myshko, D.I. (1969). Pershiy Lytovskiy statut i jogo istorychne znachennya [The first Lithuanian charter and its historical significance]. *Istorychni dzhherela ta yikh vykorystannia – Historical sources and their use*, 4, (pp. 14-24). Retrieved from: https://shron1.chtyvo.org.ua/Myshko_Dmytro/Pershyi_Lytovskiy_statut_i_ioho_istorychne_znachennia.pdf [in Ukrainian].

13. Storinky istorii: Vynyknennya ukrainskogo kozatstva [Pages of history: The emergence of the Ukrainian Cossacks]. (n.d.). www.sebt.dn.ua. Retrieved from: <http://www.sebt.dn.ua/novyny/250-stornki-storyi-viniknennya-ukrayinskogo-kozactva.html> [in Ukrainian].

14. Chorna, K.P. (2018). Zaporizka sich yak natsionalnyi politychnyi fenomen i nosiy ukrainskoi derzhavnosti. [Zaporizhzhya Sich as a national-political phenomenon and the bearer of Ukrainian statehood]. *Vcheni zapysky Tavriiskoho natsionalnoho universytetu imeni V. I. Vernadskoho. Seriya : Derzhavne upravlinnia – Scholarly notes of V. I. Vernadsky Tavri National University. Series: Public administration*, (Vols. 29), 4, (pp. 20-25). Retrieved from: http://www.pubadm.vernadskyjournals.in.ua/journals/2018/4_2018/6.pdf [in Ukrainian].

15. Zaporizka Sich [Zaporozhian Sich]. (n.d.). myukraine.org.ua. Retrieved from: <https://myukraine.org.ua/zaporizka-sich/> [in Ukrainian].

16. Kravets, T.E. (2020). Pravovy analiz constytutsii Pylypa Orlyca 1710 roku [Legal analysis of the constitution of Pylyp Orlyk of 1710]. *Jurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal – Legal scientific electronic journal*, 7, (pp. 29-32) [in Ukrainian].

17. Tkachenko, A. (2012). Zaporizka Sich jak fenomen derzhavotvorennia [Zaporizhzhya Sich as a phenomenon of state formation]. *Zbirnyk naukovykh prac – Collection of scholarly works*, 3, (pp. 272-280). Retrieved from: https://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream-download/123456789/52313/6/Tkachenko_Zaporizka_sich.pdf [in Ukrainian].

18. Taranenko, M.G. (2013). Zaporozka Sich – zarodok ukrainskoi kozatskoi derzhavy [Zaporizhzhya Sich is the embryo of the Ukrainian Cossack state]. *Vysnyk Natsionalnogo tehnicnogo universitetu Ukrainy «Kiyvskiy politehnicnyi institut». Politologiya. Sociologiya. Pravo – Bulletin of the National Technical University of Ukraine «Kyiv Polytechnic Institute». Politology. Sociology. Right*, 3 (19), (pp. 112-122) [in Ukrainian].

19. Yermolayev, V. (2013). Pro dejki spirni pytannia istorii derzhavotvorennia na Getmanshyni chasiv B. Khmelnytskogo [On some controversial issues in the history of state formation in the Hetmanate of B. Khmelnytsky]. *Vysnyk Natsionalnoi akademii pravovykh nauk Ukrainy – Bulletin of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 2 (73), (pp. 78-88). Retrieved from: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/4263/1/Ermolaev_78.pdf [in Ukrainian].

20. Zabzaluk, O.V. (2017). Conzeppii derzhavnogo ustroju na zahidnoukrainskikh zamlyah u seredyni XIX – na pochatku XX stolittia: istoryko-pravoviy aspekt [Concepts of the state system in the Western Ukrainian lands in the middle XIX - early XX century: Historical and legal aspect]. *Naukovyi visnyk Lvivskoho derzhavnogo universytetu vnurishnikh sprav – Scientific Bulletin of the Lviv State University of Internal Affairs*, 4, (pp. 20-31). Retrieved from https://www.lvduvs.edu.ua/documents_pdf/visnyky/nvsvy/04_2017/05.pdf [in Ukrainian].

21. Bojko, O.D. (2002). *Istoriya Ukrainy [History of Ukraine]*. Kyiv: Vydavnychiy centr «Academiya» [in Ukrainian].

22. Yevtushenko, O.N. (2009). Misceve samovryaduvannia – institut gromadyanskogo suspilstva ta demokratsychnoi politychnoi systemy [Local self-government is an institution of civil society and a democratic political system]. *Ukrainska nazionalna ideya: realii ta perspektivy rozvytku – Ukrainian national idea: realities and development prospects*, 21, (pp. 66-70). Retrieved from: https://vlp.com.ua/files/14_71.pdf [in Ukrainian].

23. Yevtushenko, O.N., & Lushagina, T. (2010). Contsepziya M. Dragomanova schodo roli samovryadnoi gromady v systemi derzhavnykh vidnosyn [M. Dragomanov's concept of the role of self-governing community in the system of state relations]. *Naukovi pratsi Chornomorskoho derzhavnogo*

universytetu imeni Petra Mohyly kompleksu «Kyievo-Mohylianska akademiia». Seria: Derzhavne upravlinnia – Scientific works of the Black Sea State University named after Petro Mohyla of the complex «Kyiv-Mohylian Academy». Series: Public administration, (Vols. 130), 117, (pp. 32-36). Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npchdu_2010_130_117_7 [in Ukrainian].

24. Vovk, J.O. (2019). Dzherela miskogo prava Getmanshyny drugoi polovyny XVII–XVIII stolit': istoryko-pravovyi analiz [Sources of city law of the Hetmanate of the second half of the XVII-XVIII centuries: historical and legal analysis]. *Chasopys Kyivskogo universytetu prava – Journal of the Kyiv University of Law*, 1, (pp. 33-42). Retrieved from: <https://chasprava.com.ua/index.php/journal/article/download/186/171/> [in Ukrainian].

25. Yevtushenko, O.N. (2010). Derzhavna vlada I misceve samovyriaduvannya v politychniy systemi suspilstva [State authority and local self-government in the political system of society]. *Naukovi pratsi Chornomorskoho derzhavnogo universytetu imeni Petra Mohyly kompleksu «Kyievo-Mohylianska akademiia». Seria: Politohiia – Scientific works of the Black Sea State University named after Petro Mohyla of the complex «Kyiv-Mohylian Academy». Series: Politology, (Vols. 149), 137, (pp. 83-87) [in Ukrainian].*

26. Scherbak, N. (2018). Reformuvannya organiv misceвого upravlinnia na ukraïnskykh zemlyakh Rosiyskoi imperii u XVIII – na pochatku XIX st. [Reform of local bodies administration on Ukrainian lands of the Russian Empire in the XVIII – at the beginning of the 19th century]. *Publichne parvo – Public law*, 1, (pp. 187-195) [in Ukrainian].

Відомості про автора / Information about the Author

Михайло Сокирко: Чорноморський національний університет імені Петра Могили: вул. 68 десантників, 10, Миколаїв, 54003, Україна.

Mikhail Sokirko: Black Sea National University of Petro Mohyla, 68 Desantnykiv str. 10, Mykolaiv, 54003, Ukraine.

ORCID.ORG/ 0000-0002-0479-5301

E-mail: mihailite014@gmail.com